

En profunditat

L'accés a l'habitatge per a Rom immigrants: un enfocament comparatiu entre Torí i Barcelona.

Cecilia Vergnano

GRECS (Grup de Recerca sobre Exclusió i Control Social)

OACU (Observatori d'Antropologia del Conflicte Urbà)

Paraules clau: rom immigrants, accés a l'habitatge, estratègies residencials, pràctiques econòmiques informals.

Aquest text proporciona un enfocament comparatiu dels processos d'exclusió residencial d'uns col·lectius particularment estigmatitzats, els rom immigrants, a Itàlia i a Espanya, prenent com a referència els casos de Torí i Barcelona. Des d'un punt de vista diacrònic, es posa de manifest que les estratègies residencials d'aquests grups s'integren en (i són modelades per) les diferents trajectòries històriques de les polítiques per a l'habitatge en el context italià i espanyol. Des del punt de vista sincrònic s'observen, en canvi, les similituds en les experiències quotidianes i les estratègies de supervivència econòmica d'aquests grups tot i els diferents contextos socials, històrics i normatius: en tots dos contextos, la precarietat residencial és experimentada quotidianament, i les estratègies de supervivència econòmica adoptades sovint són criminalitzades i reprimides.

1. Introducció

Aquest article representa una aproximació a alguns aspectes de l'exclusió residencial a les ciutats de Barcelona i Torí. En particular, en el text s'analitzen de manera comparativa algunes pràctiques excloents dirigides a un grup específic d'immigrants «indesitjats» i estigmatitzats: els immigrants romanesos ètnicament connotats com a *rom*. Arran d'una investigació doctoral sobre assentaments rom a la ciutat de Torí (Itàlia) i sobre les polítiques dirigides a la seva eradicació, aquest article aporta alguns elements que poden contribuir a la comprensió de l'anomenada «qüestió rom» a l'Àrea Metropolitana de Barcelona i, a nivell general, d'aquelles situacions d'informalitat habitacional i econòmica, vinculades a la negació dels drets de ciutadania.

Torí i Barcelona són dues ciutats que han experimentat, en diferents contextos polítics i econòmics, el pas del model «clàssic» de ciutat industrial a la ciutat postfordista o neoliberal. Aquests processos de rearticulació de l'organització econòmica i social, conduirien, a nivell local, a pràctiques excloents cap a un sector no reconegut de la ciutadania, els membres de la qual elaborarien com a resposta, diferents estratègies residencials. Des de l'apropiació de parcel·les de sòl urbà inutilitzat per a la construcció d'habitatge precari (barraques), fins al lloguer o l'ocupació de pisos en condició d'amuntegament (els anomenats «pisos pastera»), els col·lectius estigmatitzats han trobat i segueixen trobant, en diversos contextos, diferents respostes davant de la impossibilitat d'accés a l'habitatge formal.

De fet, l'anomenada «qüestió rom» pot ser considerada com una lent d'augment a través de la qual detectar forces globals que imposen considerables transformacions socials a nivell local. Sassen (2014) argumenta i subratlla les especificitats i el funcionament del «marge sistèmic» («el lloc de l'expulsió i de la incorporació»): «el caràcter extrem de les condicions del marge fan visibles tendències que és més difícil detectar a nivell general» (*cit.*: 2011).

És important remarcar que ens referim als sectors més desfavorits i estigmatitzats de les poblacions rom (els anomenats «migrants indesitjables»): es tracta d'un aclariment necessari per evitar una representació essencialista d'una categoria que és, en canvi, molt més complexa i heterogènia. És important remarcar, a més, que mentre que les dades relatives a la ciutat de Torí que s'exposaran a continuació fan referència a

una investigació doctoral ja acabada, les dades que es refereixen a la ciutat de Barcelona procedeixen, d'una banda, de fonts documentals i bibliogràfiques i, de l'altra, d'algunes observacions d'aquest camp que corresponen a un estat encara primerenc de la investigació. Les reflexions contingudes en aquest text es presenten, per tant, sota la forma de *working paper*.

2. Marc teòric. Contextualitzar la «qüestió rom»

Ha estat recentment que la investigació acadèmica ha començat a implicar-se en una tasca que Willems ja havia assenyalat com a necessària: treure els estudis gitano lògics del seu «esplèndid aïllament» (1997: 305-6) i evidenciar les seves relacions amb altres àrees acadèmiques.

Tant Olivera (2015) com Vitale i Aguilera (2015) han evidenciat la persistència d'assentaments informals a les perifèries de les ciutats industrials com a resultat d'una continuïtat en les mateixes polítiques, discursos i pràctiques estigmatitzants que pretendrien reabsorbir-los i eradicar-los. Aquests autors han clarificat les connexions entre l'aparició d'assentaments informals de famílies rom a les perifèries de ciutats italianes, franceses i espanyoles i la llarga història de les migracions cap a les ciutats industrials. Deconstruir l'anomenada «qüestió rom», de fet, permet als investigadors contribuir als debats acadèmics sobre urbanisme, regeneració urbana i eradicació del barraquisme (Abrams, 1964; Bannerjee-Guha, 2010; Benjamin, 2008; Davis, 2006; Harvey, 2008 ; Mahmud, 2010; Roy, 2011), sobre la qüestió de l'accés a l'habitatge per a famílies i individus amb baixos ingressos (Allen et al. 2004; Forrest & Lee, 2003; Power, 1993; Tosi, 2008) i, en general, sobre «classes perilloses» (Chevalier,

1958) i processos d'estigmatització territorial (Wacquant, 2008).

La «qüestió rom» al principi del segle XXI no pot ser aïllada de l'actual «crisi migratòria» europea. Autors com Rigo (2005), Rygiel (2011), Andrijasevic (2010), Walters (2006) han observat que l'espai europeu s'ha anat transformant, mentre que l'organització dels mercats del treball s'ha segmentat i jerarquitzat. Balibar (2004) parla d'un «apartheid europeu», caracteritzat per la proliferació de «fronteres internes» que produeixen una segmentació i fragmentació del concepte de «ciutadania europea».

Amb l'ampliació de la UE cap a l'Est el 2004 i 2007, aproximadament dos milions de rom han esdevingut ciutadans europeus i membres de la més gran minoria ètnica europea (les poblacions romanís¹), formalment «lliures» de circular a través dels territoris de la Unió. Els fluxos migratoris rom des dels països de l'Est cap als països de l'Oest europeu poden ser considerats com una clau d'interpretació significativa per comprendre els canvis socials que ha comportat la introducció del nou ordre neoliberal a nivell europeu. De fet, aquests fluxos migratoris no poden ser analitzats sense tenir en compte una sèrie de factors històrics i geopolítics: la dissolució de la Unió Soviètica, les guerres als països de l'ex-Iugoslàvia, la liberalització dels mercats als països anteriorment socialistes i els consegüents processos d'exclusió i pauperització, les retallades pressupostàries en els sistemes de protecció social als països de l'Oest europeu, la recent ampliació cap a l'Est de la Unió Europea i de l'«espai Schengen» (Sigona i Trehan, 2009).

L'entrada dels ciutadans romanesos ètnicament connotats com a «rom» a Europa, en qualitat de ciutadans europeus a ple títol, ha produït indubtablement una onada d'antigitanisme entre els líders polítics europeus (vegeu la declaració d'emergència a nivell nacional a Itàlia en relació amb els assentaments rom el 2008, o les deportacions massives a França el 2011) (Clough Marinaro i Sigona, 2011; Van Baar, 2014). El pànic moral provocat per la mobilitat d'aquests grups revela com, en realitat, aquesta qüestió no reflecteix només un problema de «diferència cultural» sinó també, en major mesura, qüestions de desigualtat de tipus socioeconòmic.

El nou ordre geopolític que ha tornat a dibuixar el mapa d'Europa després de la caiguda del mur de Berlín ha anat acompanyat per l'afirmació i la consolidació en tot el continent, i més marcadament a la Unió Europea i en els seus estats satèl·lits, de la lògica econòmica neoliberal. La gestió dels països que han seguit aquesta inspiració ha empès cap als marges i empobrit de forma creixent grups de població que per diferents raons no han trobat alguna col·locació estable, pacífica i regular en el nou ordre marcat per la inestabilitat: entre ells, milions de rom, per als quals desocupació crònica i exclusió social han esdevingut la norma. (Sigona en Palidda, 2009: 54)

La «qüestió rom» planteja per tant el fet de les migracions econòmiques internes a la UE, així com les qüestions relatives a l'accés als drets econòmics i socials vinculats a l'estatus de ciutadà comunitari. La circulació d'aquests grups, sotmesos a processos de marginalització i

1. Des del punt de vista del coneixement gitanològic, els rom constitueixen només un dels cinc grans grups que, juntament amb els sinti, els kalé, els manus i els romanicels, conformen les poblacions romanís europees.

pauperització, evidència alguns límits i contradiccions de l'actual ordre neoliberal europeu.

Des del 2007, any d'entrada de Romania a la UE, la «qüestió rom» s'ha tornat progressivament més important en les agendes polítiques nacionals, amb forts efectes en termes de securització (Sigona, 2008 i 2011; Sigona i Trehan, 2011; Van Baar, 2013), dehumanització, nomadització, inclusió diferencial (Van Baar, 2011, 2012 i 2015) i etnificació de la pobresa (Olivera, 2011; Templer, 2006). Aquests processos s'articulen en concomitància amb un procés generalitzat de «particularització» del dret, concebut cada vegada més des del prisma de la «condicionalitat» i la contingència, abandonant progressivament l'anterior paradigma universalista (Sassen, 2006; Nyers, 2011). Es pot observar, en efecte, com els drets lligats a la condició de ciutadà europeu, inclòs el dret de residència, poden ser, a la pràctica, concedits de manera condicional pels poders centrals o locals, supeditant-los al compliment de requisits de tipus econòmic.

3. Les polítiques de l'«habitatge per a rom» a Torí: els límits de l'etnopolítica

En diversos països europeus, les polítiques i les pràctiques dirigides als grups rom s'han enfocat de manera exclusiva a l'accés a l'habitatge, diferenciant-se respecte a altres sectors desfavorits de la societat. S'han produït, de fet, diferents formes de segregació espacial a través de la creació d'àrees especials, camps o comunitats per a famílies ètnicament connotades com a romanís, sovint ubicades als marges de les àrees urbanes. Les àrees per a *Travellers* al Regne Unit, o per a *Gent de Voyage* a França, són un exemple d'aquest tipus de polítiques.

Itàlia representa un model paradigmàtic de polítiques segregacionistes adreçades a grups romanís. A partir del concepte controvertit de «nomadisme» –característica que se suposaria intrínseca en la «cultura romaní»– els poders locals han promogut, a partir de finals dels anys 70, la construcció oficial de *campi nomadi* (camps per a nòmades) a les perifèries urbanes, com a dispositiu de concentració i control d'aquestes poblacions. Al mateix temps els assentaments informals de barraques (comunament denominats amb el mateix nom dels oficials, *campi*), han estat governats a través de pràctiques repressives de desallotjaments cíclics o, a l'inrevés, permetent tàcitament la seva existència (sempre que no entrés en conflicte amb un altre tipus d'interessos).

D'aquesta manera, entre els anys 50 i els 80 la qüestió de l'habitatge obrer ha estat gestionada, encara que de manera limitada pel que fa a la demanda, a través de polítiques socials universalistes (mitjançant la construcció d'un patrimoni d'habitatge públic, les anomenades *case popolari*), aquell sector específic de població ètnicament connotat com a rom, igualment víctima d'exclusió residencial, ha estat objecte d'una política diferencial: la política dels camps. A Torí, diferents barris de barraques, en diferents èpoques, han estat reabsorbits segons l'adscripció ètnica dels seus habitants: mentre que els immigrants interns, assentats en barraques als marges de la ciutat industrial durant els anys de la postguerra, han pogut en molts casos beneficiar-se de les polítiques per a l'accés a l'habitatge social, els barraquistes rom dels anys 80 i 90 han estat reallotjats en *campi nomadi*, a partir d'una idea estereotipada sobre el seu presumpte «nomadisme» (i, per tant, la seva inadaptació a la vida en un pis).

A més, en absència d'un autèntic sistema d'asil per a refugiats a Itàlia, una conseqüència indirecta de les guerres balcàniques dels 90 ha estat l'ulterior «gangrenament» del sistema dels camps, concebuts com a única solució possible a l'emergència habitacional de famílies que fugien de la guerra, pròfugs a tots els efectes i, tanmateix, etiquetats com a rom (llegiu *nòmades*) en lloc de refugiats (Sigona, 2002 i 2014).

La gestió dels fluxos migratoris més recents, procedents de Romania i també «etnicitzats» des de la perspectiva de la societat majoritària, s'ha inscrit en aquest mateix marc. En l'actualitat, per tant, conviuen a Torí, en molts casos l'un al costat de l'altre, barris de *case popolari* (blocs d'habitatge social, part d'un patrimoni residencial públic avui dia majoritàriament privatitzat), camps oficials per a «nòmades» i camps informals (barris de barraques autoconstruïts).

La meua recerca a la ciutat de Torí s'ha enfocat en tres aspectes principals de l'anomenada «qüestió rom»:

- a) capacitat d'agència dels habitants dels camps (tant informals com formals): estratègies residencials i econòmiques, formes quotidianes de resistència i «infrapolítica» (Scott 2003), processos d'adaptació i subjectivació;
- b) polítiques públiques adreçades a grups rom;
- c) intersecció entre estratègies informals dels habitants dels camps i mercats formals –en particular, els mercats de l'habitatge i de la feina–.

Per tant la investigació s'enfoca, d'una banda, cap a les estratègies dutes a terme pels habitants dels camps «des de baix», i per l'altra cap a polítiques públiques adreçades als mateixos «des de dalt», evidenciant les eventuais incompatibilitats i «desfasaments» entre les unes i les altres. Aquest enfocament permet posar de manifest les raons del fracàs de les polítiques d'eradicació dels camps i la persistència de territoris estigmatitzats a les perifèries urbanes. A més, s'ha enfocat la «qüestió rom» descrivint-ne els aspectes econòmics, evidenciant-ne la connexió amb processos més amplis: la progressiva exclusió de sectors cada vegada més amplis de la població des dels mercats de l'habitatge i el treball, els processos capitalistes de «destrucció creadora» (Schumpeter, 1951) i el «gir neoliberal» en les polítiques socials.

Així, la investigació se situa en la intersecció entre diferents àrees i disciplines, profundament imbricades i rarament enfocades de manera conjunta: els «estudis gitanològics», l'antropologia urbana, els estudis urbans, els estudis sobre migració, la sociologia dels camps i l'economia política. Això amplia el potencial analític de cadascun d'aquests àmbits.

L'elecció de Torí com a marc geogràfic de la investigació presenta alguns avantatges i es deu a diferents raons. Torí representa un exemple paradigmàtic de ciutat postfordista,² severament afectada pel canvi d'una forma de regulació extensiva de l'acumulació capitalista per una de flexible

2. Pel que fa a la definició de postfordisme, faig referència al treball d'Aglietta (1976) i Boyer (2004), així com a l'extensa obra d'Amin (1994).

(Aglietta, 1976; Boyer, 2004), de la producció industrial per l'economia financera i dels serveis. Destinació d'importants fluxos migratoris en les dècades posteriors a la Segona Guerra Mundial, Torí ha afrontat la qüestió de l'accés a l'habitatge per a famílies treballadores en les dècades dels cinquanta, seixanta i setanta amb la construcció de *case popolari*. Torí ha estat, a més, la primera ciutat a Itàlia on s'ha construït un *campo nomadi* oficial, al 1978, i recentment ha implementat un projecte de reallotjament dirigit a l'eradicació de l'assentament informal més gran de la ciutat, poblat per uns mil habitants, majoritàriament rom procedents de Romania.

La investigació, duta a terme entre 2009 i 2015, amb una durada total de 20 mesos d'observació participant, ha permès la recollida de dades qualitatives i quantitatives i la realització d'entrevistes en profunditat. Els resultats evidencien l'emersió d'alguns fenòmens significatius.

S'ha constatat, en efecte, que el camp, com a «institució total» (Goffman, 1972), ha arribat a constituir-se com un punt d'inflexió important en les trajectòries socials i residencials dels seus habitants, que actualment conformen la tercera generació de «fills dels camps» (és a dir, persones que des del seu naixement no han conegut altres formes residencials). En les trajectòries de les famílies que han experimentat la vida en un camp, aquest representa una mena de «forat negre», capaç d'exercir una força centrípeta i centrífuga alhora. Depenent de l'estatus legal, del capital econòmic i social de les famílies, així com de les seves estratègies, objectius i aspiracions, el camp pot representar una font de precarietat i inseguretat, d'on alguns habitants procuren escapar amb tots els seus mitjans, utilitzant

els seus propis recursos i d'acord amb les seves pròpies estratègies (processos comparables, en certs aspectes, a altres processos de «fugida» de la classe mitjana de barris estigmatitzats, com la coneguda *Black flight* als Estats Units –vegeu, entre altres, Wiese, 2004–). El camp, però, també pot representar, per a famílies desposseïdes, una estratègia atractiva d'accés a l'habitatge en un context de falta d'alternatives, a causa de l'abandonament de les polítiques per a l'habitatge públic i de la impossibilitat d'accedir al mercat immobiliari. En aquest context, les lluites pel «dret a la ciutat» (Lefebvre, 1968) es reduïrien a lluites pel «dret al camp» (Grbac, 2014): conflictes entre legítims beneficiaris d'un habitatge dins del camp, per una banda, i aspirants a beneficiaris, per l'altra, que en alguns casos poden arribar a «envair» i ocupar il·legalment parcel·les a l'interior del camp. Amb la investigació, doncs, s'ha pogut observar els processos d'entrada i els de sortida del camp de diferents famílies.

És important subratllar, a més, que abandonar el camp sovint no vol dir accedir a un habitatge formal, sinó més aviat quedar-se en una «zona gris» d'habitatge semiformal a través de la compra de terrenys destinats a ús agrícola, utilitzats com a espais per a la instal·lació de caravanes, barracons o per a l'autoconstrucció. D'aquesta manera, les famílies adopten les seves pròpies estratègies per accedir a una «casa barata», instal·lant-se en parcel·les legalment adquirides però no edificables o urbanitzables.

Cal subratllar que les poques famílies rom que s'han pogut beneficiar de l'assignació de pisos d'habitatge públic als anys noranta, en combinació amb la integració dins el mercat laboral, han estat les que han pogut fer els

recorreguts més marcats de mobilitat social ascendent, i han deixat definitivament enrere la marginalitat social que caracteritza la vida al camp.

Davant la recent reaparició d'assentaments informals als marges urbans, Torí ha dut a terme un projecte de reallotjament dirigit als habitants del barri de barraques més gran de la ciutat. Entre 2013 i 2015, un assentament poblat per un miler de persones, majoritàriament rom romanesos, ha estat progressivament desmantellat. Les característiques del projecte són significatives ja que representen per molts aspectes el «gir neoliberal» en les polítiques socials contemporànies. La lògica subjacent en el projecte diu que cal dividir els habitants de les barraques en famílies «mereixedores» i «no mereixedores» segons criteris d'ordre moral. Per a aquestes últimes el desallotjament ha estat l'única solució prevista. Per a les primeres, en canvi, el reallotjament ha estat realitzat intentant promoure l'ingrés a l'habitatge lliure, en un moment històric en què tant la idea d'«habitatge públic» com la de «camp» semblen anacròniques. Aquesta inserció s'ha realitzat a través de recorreguts d'acompanyament per part de petites ONG locals. La meua recerca s'ha enfocat, per tant, cap als impactes d'aquests projectes de reallotjament. És adequat aquest tipus de polítiques per a l'accés a l'habitatge pel que fa als mitjans, recursos, capitals, objectius i estratègies dels habitants de barraques? Com altres investigadors han evidenciat (Tosi, 2008) les innovacions dels poders locals en l'àmbit de les polítiques per a l'habitatge –com a resposta a les noves demandes socials, però també com a conseqüència del gir neoliberal en les polítiques socials– no semblen de fet capaces d'enfrontar les formes estructurals d'exclusió

residencial, les formes d'estigmatització més radicales i naturalitzades, en les quals els problemes d'accés a l'habitatge es combinen amb altres formes d'exclusió social.

La investigació ha evidenciat, per tant, que en un context d'exclusió del mercat laboral, l'accés al mercat lliure de l'habitatge pot representar un objectiu irreal i un pes insostenible per a una família desposseïda. A més, pot donar peu a noves formes de precarietat i pèrdua de capital social com a conseqüència de la separació de la família extensa i dels llaços socials representats pels antics veïns. En general, a l'interior de la ciutat s'han produït una sèrie de desplaçaments forçosos. Altres assentaments informals preexistents s'han ampliat, com a conseqüència del desplaçament dels que s'han quedat exclosos del projecte de reallotjament, d'una banda, i de la falta de sostenibilitat de les solucions residencials proposades als beneficiaris del projecte, de l'altra.

4. El mercat de l'habitatge a Barcelona: crisi de l'habitatge i sorgiment de mercats informals

Espanya sol ser representada com un model de «bones pràctiques» cap a la població gitana, en el panorama romòfob o antigitano que es presenta a nivell europeu. Efectivament, a Espanya no s'han construït camps, no s'han realitzat les expulsions massives de ciutadans romanesos d'ètnia rom com les que s'han dut a terme a França el 2011, ni s'ha declarat l'«estat d'emergència» en relació amb els assentaments rom com es va fer a Itàlia el 2008.

D'altra banda, com assenyala un dels investigadors que s'han dedicat amb més profunditat a «la qüestió rom» a

l'Àrea Metropolitana de Barcelona, Óscar López Català, cal no cometre l'error de comparar el tractament polític dels rom estrangers a França o a Itàlia amb les (relativament generoses) polítiques cap a gitanos autòctons a Espanya. En efecte, a Espanya s'ha adoptat, almenys inicialment, un enfocament relativament més permissiu que a França o a Itàlia cap a l'accés dels ciutadans comunitaris al permís de treball, l'educació, l'habitatge social, i un seguit prestacions socials. Tot i això, Parker i López Català (2014) assenyalen que l'experiència quotidiana de les famílies rom procedents de Romania presenta unes clares continuïtats en els diferents contextos espanyol i francès –i, s'hi podria afegir sobre la base del treball de camp a Torí, també italià–.

Certainly, the legal situation in Spain for marginalized EU citizens such as Roma has been more favorable than the one encountered in France, where a systematic policy of exclusion has been driven from the center. Thus, in many ways, a comparison of these two contexts serves to illustrate the ways in which EU citizenship is interpreted and can consequently be experienced, in quite different ways in different EU spaces. [...] We might suppose that the different legal conditions would make for very different lived experiences for Romanian Roma residing in France and Spain, this is not necessarily the case due to a range of local laws and practices which interact with national and EU law. [...] [Considering] the “everyday” lived experiences of Romanian Roma in a local Spanish context, we argue that there may be more subtle mechanisms at play through which migrant Roma are excluded. (cit.: 388)

El context barceloní es presenta molt diferent del context torinès, i això es deu en primer lloc a les diferents polítiques sobre l'habitatge implementades històricament a

Espanya i Itàlia. Les polítiques socials que han acompanyat el vertiginós i mal governat «miracle econòmic» italià dels anys seixanta i setanta, si bé criticables des del punt de vista de la provisió d'habitatge públic (molt limitada respecte a la demanda), han representat indubtablement un model de política molt menys liberal respecte a les polítiques d'accés a l'habitatge promogudes pel franquisme. El model desenvolupista de Franco, amb unes conseqüències que encara són visibles avui dia en la forta preeminència del sector de la construcció i la promoció immobiliària en l'economia espanyola, ha influït fortament en el procés de finançament de l'habitatge que ha provocat el recent esclat de l'anomenada «bombolla immobiliària». Aquest esclat es troba a la base de la crisi econòmica actual i ha comportat –i encara comporta– severos processos d'exclusió residencial que afecten amplis sectors de la població espanyola, més enllà dels col·lectius tradicionalment estigmatitzats.

Si el model italià ha donat origen a una doble política de pisos d'habitatge públic per als sectors més vulnerables de la societat majoritària, per una banda, i una «etnopolítica» dels camps per a la població rom, de l'altra, el model espanyol, amb la seva forta preeminència de l'habitatge lliure, ha incidit en el desenvolupament d'un mercat informal de l'habitatge que es nodreix de les necessitats dels col·lectius i individus exclosos del mercat formal. Els pisos pastera són un exemple paradigmàtic d'aquest tipus de mercat submergit. A més, encara que a Espanya no s'hagi consolidat el model «camp», la qualitat dels polígons d'habitatge social on moltes famílies barraquistes han estat reallotjats (moltes d'elles gitanes) dista molt dels estàndards mínims que hauria de complir un habitatge

digne (no és casualitat que, en referència a determinats conjunts de polígons d'habitatge social, es faci servir l'expressió «barraquisme vertical»)³. Des del punt de vista de l'experiència dels col·lectius estigmatitzats i etnificats, els resultats són semblants tot i els diferents models de planificació.

L'expansió de Barcelona ha portat en l'actualitat a una situació de total ocupació del sòl urbà, amb l'excepció de solars buits que permeten, en alguns casos, assentaments informals amb unes dimensions i extensió que no són comparables en absolut amb les dels assentaments barraquistes com el de Lungo Stura Lazio o Vía Germagnano a Torí, ni amb els assentaments barraquistes barcelonins del segle passat. El fenomen es presenta, des d'aquest punt de vista, més invisible, més reduït i, si és possible, encara més precari, dispers i fragmentat. En aquestes condicions, la consolidació de vincles socials és més difícil, així com la creació de xarxes esteses entre els individus que pateixen el mateix tipus d'exclusió.

Amb el gir neoliberal en les polítiques socials i urbanístiques, el problema de l'habitatge ha estat sovint reduït a la seva dimensió urbanística i absorbit en polítiques urbanístiques. La integració entre polítiques socials d'accés a l'habitatge i polítiques urbanístiques, la reducció de la qüestió urbana als seus aspectes pròpiament urbanístics, són particularment problemàtiques i no obstant això sostingudes pels interessos especulatius lligats als processos de requalificació dels sòls i «regeneració» dels barris. Reconduir la qüestió de l'habitatge a aquesta dimensió resulta particularment inadequat, ja que en molts casos són els processos de regeneració mateix els que

generen noves formes d'exclusió (vegeu els processos de gentrificació), i deixen sense resposta els interrogants sobre com contribueixen les polítiques urbanístiques al problema de l'accés a l'habitatge, i amb quines condicions.

En aquest context, quines estratègies es desenvolupen des de baix, entre aquells grups d'immigrants «indesitjables», per als quals l'accés a l'habitatge resulta particularment difícil?

Actualment, uns quants milers de ciutadans romanesos, ètnicament connotats com a rom, viuen als afores de Barcelona: majoritàriament a Badalona i Santa Coloma de Gramenet. Mentre que una petita part tenen una feina regular i viuen en habitatges «estàndard», les condicions de vida dels altres són molt més precàries: l'accés a l'habitatge es realitza a través del lloguer en condicions d'amuntegament (més d'una família per pis), ocupació de pisos buits o ocupació de solars buits i naus industrials abandonades (en barraques o tendes), mentre que el suport econòmic es procura a través d'estratègies econòmiques informals (almoïna, neteja de vidres als semàfors, venda ambulant al carrer, recollida de ferralla).

3. Aricó (2016) assenyala que els polígons de l'era porciolista a Barcelona, relegats a la perifèria o àrees rurals de les ciutats i ubicats en terrenys d'escàs valor immobiliari, oculten en realitat interessos urbanístics de tipus especulatiu cap als sòls on s'erigien els assentaments de barraques després eradicats, així com el progressiu augment de la desigualtat socioespacial que s'anava perfilant sobre tot el territori nacional. L'alta densitat habitacional que van arribar a registrar aquells polígons, sense bons transports i comunicacions, amb escassos o nuls equipaments, amb una mala qualitat de construcció i una mida reduïda dels habitatges, responien a l'absoluta falta d'interès del Règim per comprometre's de veritat amb els problemes socials i econòmics de l'època.

Les condicions residencials dels rom immigrants a l'Àrea Metropolitana de Barcelona no són el resultat de polítiques directament discriminatòries com la política segregacionista dels camps implementada als municipis italians. No obstant això, les estratègies residencials d'aquests immigrants s'han d'integrar dins d'un context d'escassetat històrica d'habitatge social, resultat d'una política que a nivell nacional i local, durant dècades, ha afavorit els interessos del negoci immobiliari, promovent l'accés a l'habitatge en propietat. Des de molt abans de l'afirmació de l'anomenada «agenda neoliberal», s'ha creat, a Espanya, un mercat expansiu liberalitzat d'habitatges en propietat, recolzat per la liberalització dels crèdits hipotecaris i per polítiques urbanístiques fortament expansives. Aquest context ha afavorit inevitablement el sorgiment d'un mercat informal de l'habitatge, que desemboca igualment en formes de segregació socioespacial.

Més enllà de les formes (relativament poc esteses) de barraquisme, la majoria de les famílies rom immigrades a l'Àrea Metropolitana de Barcelona viuen en pisos, accessibles a través d'un mercat del lloguer segmentat i sovint irregular gestionat principalment per ciutadans pakistanesos. Aquests han pogut accedir al crèdit hipotecari durant el boom immobiliari espanyol dels anys noranta i principis del 2000, en un marc institucional que feia atractiva la inversió immobiliària, al prometre importants plusvàlues i comptar amb una fiscalitat favorable.

Cal destacar que les condicions d'amuntegament en aquests pisos s'han exacerbat després de la crisi dels *subprime* (els préstecs hipotecaris d'alt risc) a Espanya a partir del

2007 (Lopez i Rodriguez, 2011: 20). Els arrendataris de les famílies rom, usualment immigrants, com que es troben amb fortes dificultats a l'hora de pagar les quotes creixents de la hipoteca, sovint han descarregat aquestes dificultats sobre els inquilins «desorientats, acabats d'arribar» i sense alternatives (Parker i López Català, cit.: 390) a través de lloguers elevats, cosa que ha afavorit la formació dels anomenats «pisos pastera».

S'ha de destacar que la qüestió de l'habitatge per sota de l'estàndard (ja sigui una barraca o un pis pastera) pot dificultar l'empadronament dels seus habitants, com a conseqüència d'una certa discrecionalitat, per part dels municipis, en els criteris requerits per efectuar la registració censal en el padró. Com és sabut, l'empadronament representa al seu torn el prerequisit necessari per a l'accés a una sèrie de drets socials i econòmics lligats a la ciutadania (educació, sanitat, habitatge social, prestacions socials). D'aquesta manera, la negació de la inscripció al registre municipal del padró pot representar un obstacle per a l'accés a aquests drets.

Tot i que la llei espanyola preveu el registre també en casos d'habitatge per sota dels llindars mínims d'habitabilitat (incloent-hi habitatges informals i fins i tot l'espai públic), a nivell local es presenten divergències significatives en les pràctiques de registre dels diferents municipis, i «hi ha una evident falta de criteris per registrar ciutadans de països que han entrat recentment a la Unió Europea» (Defensor del Poble Català, 2008: 143). La inscripció en el registre del padró als ajuntaments de Santa Coloma i Badalona ha estat en alguns casos denegada a ciutadans romanesos que només presentaven el seu document d'identitat nacional, ja que

se'ls demanava el passaport. A més, Santa Coloma i Badalona han afrontat el problema dels pisos pastera amb normes restrictives per a l'accés a l'empadronament (Parker i López Català, cit.). D'aquesta manera, en aquests dos municipis només és possible registrar un nombre màxim de persones per pis. A la pràctica, els immigrants rom, tot i trobar-se en situació de permanència legal a Espanya com a ciutadans comunitaris, han trobat severes restriccions a l'hora d'empadronar-se. En alguns casos, habitants ja empadronats han estat donats de baixa quan han estat detectades condicions d'amuntegament; en altres casos, no s'ha pogut efectuar la inscripció al registre municipal perquè ocupants previs del pis no s'havien donat de baixa (Parker i López Català, cit.). A la pràctica, els ajuntaments de Santa Coloma i Badalona no registren persones que viuen en condicions precàries, tot i que la legislació en vigor estableix que haurien de ser registrats i beneficiaris d'assistència social.

L'experiència de la precarietat pot donar peu al seu torn a desplaçaments i mobilitats forçades, com a conseqüència dels desallotjaments dels pisos ocupats o superpoblats, i la ulterior marginalització dels seus ocupants. López Català (2012) cita l'exemple d'una família que s'ha desplaçat 12 vegades en sis mesos entre Badalona i Santa Coloma. En 10 ocasions, aquests desplaçaments forçosos han estat conseqüència d'intervencions policials, sense intervenció dels serveis socials.

5. Estratègies econòmiques semiformals i informals a la ciutat postfordista

La posició dels rom «indesitjables» i estigmatitzats es troba sovint en una «zona gris», a mig camí entre la formalitat i la informalitat, no només pel que fa a l'accés a l'habitatge,

sinó també pel que fa a les estratègies de supervivència econòmica. Aquestes estratègies, que tot i no ser criminals són sovint criminalitzades, es desenvolupen en contextos socioeconòmics específics. Torí és una ciutat amb un creixement econòmic que, en les dècades del «miracle» posterior a la Segona Guerra Mundial, s'ha basat en la producció automobilística i en la indústria derivada, principalment estructurada al voltant d'un únic «motor» econòmic central constituït per Fiat. De fet, Torí s'ha transformat ràpidament, des de principis del segle passat, en una ciutat que economistes i analistes han definit com una *one-company town* (Locke, 1995: 134). La contracció de la producció industrial a partir dels anys vuitanta, per tant, ha afectat profundament l'economia local. La desocupació ha augmentat significativament i vastes àrees industrials abandonades han anat apareixent al paisatge suburbà.

La reconversió de l'economia local del sector secundari al terciari és un procés que també ha afectat, encara que de manera diferent, la ciutat de Barcelona. De fet, és significatiu observar que les estratègies econòmiques dels col·lectius marginalitzats en bona mesura coincideixen en els dos contextos (torinès i barceloní): l'autoocupació en el sector de la ferralla, l'almoïna, la venda ambulant, la neteja de vidres als semàfors, l'ocupació de solars buits i naus abandonades.

Aquestes estratègies s'integren perfectament en els processos de reestructuració econòmica que, actualment, estan experimentant moltes ciutats. Cal considerar, per exemple, que el preu d'alguns metalls, com el coure, s'ha arribat a triplicar des del 2008 com a conseqüència de la crisi financera. El mercat de la ferralla s'ha tornat per

tant especialment atractiu, sobretot per a aquells sectors marginats que, justament com a conseqüència de la crisi, s'han vist expulsats del mercat del treball.

Resulta significatiu observar que tant els habitants dels barris de barraques de Torí com els habitants de pisos pastera a Badalona i Santa Coloma, així com molts altres col·lectius estigmatitzats, sobreviuen avui dia gràcies a les deixalles de la societat consumista. Cal recordar que la gestió de residus representa un sector important en les economies de les societats contemporànies occidentals, un sector en el qual els habitants de territoris estigmatitzats representarien, en última instància, l'última baula. La idea de «gestió de residus» difícilment es concilia amb les idees capitalistes d'ocupació, treball i producció, per la qual cosa parlar d'escombraries o de residus equival a fer referència a l'àmbit semàntic de la pèrdua, la degradació, la impuresa, la contaminació, i fins i tot de la mort. Tot això representa una paradoxa, ja que se sap que, tant en termes biològics, com semiòtics, cada sistema per reproduir-se necessita intercanviar constantment material «viu» amb material «mort» (Rennó, 2013).

De fet, ja que el reciclatge d'alguns materials comença a adquirir valor comercial, representa una possibilitat de generar ingressos per als habitants dels espais residuals de moltes ciutats globals. Com subratlla Rennó (cit.), la pressió sobre la importància ecològica del reciclatge i del «creixement sostenible» fa que la preocupació es centri sobre la brossa material, però s'exclou que pugui ser utilitzada com a forma de subsistència: d'aquesta manera, la feina de «reciclador» o «ferroveller» és una feina gairebé il·legal, sense drets laborals i d'alt risc. En efecte,

els habitants del camp oficial de Vía Germagnano a Torí, tot i ser percebuts com a criminals, desenvolupen la seva activitat de recollida de ferralla: són regularment registrats com a autònoms i paguen regularment els impostos corresponents.

D'acord amb la teoria marxista, el capitalisme procura produir la ràpida obsolescència dels objectes; però, de la mateixa manera que els objectes rebutjats són considerats com a material excedent, també qui es guanya la vida amb ells seria considerat com a «material humà excedent».

Tant en el context de Torí com en el de Barcelona, els drapaires de carrer solen ser reprimits i criminalitzats, i les normes que regulen la seva activitat han estat endurides durant els darrers anys. A Torí s'ha començat a aplicar de manera més rígida la legislació sobre compravenda de ferralla, mentre que a Barcelona s'han promogut ordenances locals que limiten fortament l'ús de l'espai públic per als col·lectius estigmatitzats (vegeu l'ordenança cívica del 2004), cosa que empeny els treballadors informals de la ferralla cap a una ulterior marginalització.

6. Conclusions

Tot i les diferents trajectòries històriques i els diferents marcs normatius, tant en el context torinès com en el barceloní es produeixen a diferents nivells pràctiques excloents que són experimentades de semblant manera en la vida quotidiana dels rom immigrants.

A Itàlia, l'estigmatització d'aquests grups de rom «indesitjables» ha donat peu a la promoció d'una política diferencial d'accés a l'habitatge, la «política dels camps»,

que marca trajectòries específiques respecte a les altres famílies de baixos ingressos no «etnicitzades», que s'han pogut beneficiar de l'assignació d'habitatges socials. A Espanya, on la política de l'habitatge social ha estat tradicionalment insuficient, les polítiques adreçades a la promoció de l'accés a l'habitatge en propietat han contribuït a produir una situació en què la principal forma d'accés a l'habitatge per als immigrants rom ha estat el lloguer de pisos d'habitatge lliure, sovint en condicions d'amuntegament, o la seva ocupació. El col·lapse del mercat de l'habitatge espanyol, a partir del 2008, ha estat crucial en l'exacerbació de l'amuntegament en aquests pisos. La «qüestió dels rom romanesos» i dels pisos pastera ha estat, per tant, usada com a pretext per a l'estigmatització i la negació de l'empadronament –amb els drets socials associats– en lloc d'intervenir a través de polítiques socials.

Tant si es tracta d'un barracó en un camp o d'un pis ocupat o superpoblat, les normatives sobre higiene, habitabilitat i ordre públic han pogut ser aplicades de manera discriminatòria cap a aquests col·lectius. En tots dos contextos, la precarietat residencial és experimentada quotidianament, i les estratègies de supervivència econòmica adoptades són sovint criminalitzades i il·legalitzades.

L'excussió sempre es produeix dins d'un entramat legal complex que es desenvolupa sobre diversos nivells (central i local, policial i assistencial). En aquest context, les normatives locals sobre empadronament, almoïna, compravenda de ferralla i usos de l'espai públic serveixen per justificar determinades pràctiques burocràtiques

i determinades formes a través de les quals les lleis esmentades interactuen amb les polítiques locals i queden legitimades.

Bibliografia

- Aglietta, Michel. *Régulation et crises du capitalisme*. Paris: Calmann-Lévy, 1976.
- Aguilera, Thomas; Vitale, Tommaso. “Bidonvilles en Europe, la politique de l’absurde”. *Revue Project*, num. 348 (2015), p. 68–76.
- Allen, Judith et al. (coord.). *Housing and Welfare in Southern Europe*. Oxford: Blackwell, 2004.
- Amin, Ash. *Post Fordism: a Reader*. Oxford: Blackwell, 1994.
- Andrijasevic, Rutvica. “From exception to excess: detention and deportations across the Mediterranean space”. A: De Genova Nicholas, Peutz Nathalie, (coord.). *The Deportation Regime*. Durham, NC: Duke University Press. 2010
- Aricó, Giuseppe. *La pacificación de la periferia. Conflictividad social y regeneración urbana en el barrio de La Mina, Sant Adrià de Besòs (Barcelona)*. Tesis doctoral, Universitat de Barcelona, 2016
- Balibar, Etienne. *We, the people of Europe? Reflections on transnational citizenship*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2004.
- Bannerjee-Guha, Swapna. *Accumulation by Dispossession: Transformative Cities in the New Global Order*. New Delhi: Sage, 2010
- Bauman, Zigmunt. *Wasted lives. Modernity and its outcasts*. Cambridge: Polity Press, 2004.
- Benjamin, Solomon. “Occupancy urbanism: Radicalizing politics and economy beyond policy and programs”. *International Journal of Urban and Regional Research*, num. 32(3) (2008), p. 719–729.
- Boyer, Robert. *Théorie de la régulation. Les fondamentaux*. Paris: La Découverte, 2004
- Brenner, Neil; Theodore, Nik. “Preface: from the ‘New Localism’ to the space of neoliberalism”. *Antipode*, num. 34(3) (2002), p. 341–347.
- Brunello, Piero (coord.) *L’urbanistica del Disprezzo: Campi Rom e Società Italiana*. Roma: Manifestolibri, 1996.
- Castel, Robert. *Les métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat*. Paris: Fayard, 1995.
- Chevalier Luis. *Classes laborieuses et classes dangereuses pendant la première moitié du XIX siècle*. Paris: Plon, 1958
- Clough Marinaro, Isabelle; Sigona, Nando. “Introduction Anti-Gypsyism and the politics of exclusion: Roma and Sinti in contemporary Italy”. *Journal of Modern Italian Studies*, num. 16(5) (2011), p. 583–589.
- Davis, Mike. *Planet of Slums*. New York: Verso, 2006.
- Diken, Bulent; Laustsen, Carsten. *The culture of exception: Sociology facing the camp*. London and New York: Routledge, 2005.
- Forrest, Ray, Lee James (coords.). *Housing and social change: East-West perspectives*. London: Routledge, 2003.
- Goffman, Erving. *Internados. Ensayos sobre la situación de los enfermos mentales*. Buenos Aires: Amorrortu, 1972.
- Grbac, Peter. “Civitas, polis, and urbs: reimagining the refugee camp as the city”. *Oxford Refugee Study Center Working Paper Series*, num. 96 (2013).

Harvey, David. “The right to the city”. *New Left Review*, num. 53 (2008), p. 23–40.

Lefebvre, Henry. *Le droit a la ville*. Paris: Anthropos, 1968.

Locke, Richard. *Remaking italian economy*. New York: Cornell University Press, 1995.

López Catalán, Óscar. “The Genesis of a ‘Romanian Roma Issue’ in the Metropolitan Area of Barcelona: Urban Public Spaces, Neighbourhood Conflicts and Local Politics”. *Revista de Estudios Urbanos y Ciencias Sociales*, num. 2 (1) (2012), p. 95–117.

Mahmud, Tayyab. “‘Surplus humanity’ and the margins of legality: Slums, slumdogs, and accumulation by dispossession”. *Chapman Law Review*, 14(1) (2010), p. 1–82.

Malkki Liisa. *Purity and exile*. Chicago: The University of Chicago Press, 1995.

Nyers, Peter. “Forms of Irregular Citizenship”. A: Squire, Vicki (coord.) *In The Contested Politics of Citizenship: Borderzones and Irregularity*. London: Routledge, 2011.

Olivera Martin. “Zone, bidonvilles, campements: une histoire parisienne (1850-2015)”. *Revue Project*, num. 384 (2015), p. 6–16.

Palidda, Salvatore (coord.). *Razzismo democratico. La persecuzione degli stranieri in Europa*. Milano: Xbook, 2009.

Parker, Owen; López Catalán, Óscar. “Free movement for whom, where, when Roma EU citizens in France and Spain”. *International Political Sociology*, num. 8(4) (2014), p. 379–395.

Picker, Giovanni; Pasquetti, Silvia. “Durable camps: the state, the urban, the everyday”. *City*, num. 19(5) (2015), p. 681–688.

Portes, Alejandro. “Rationality in the slum: an essay in interpretive sociology”. *Comparative Studies in Society and History*, num. 14 (1972), p. 268 - 286.

Power, Anne. *Hovels to high rise: state housing in Europe since 1850*. London and New York: Routledge, 1993.

Puggioni, Raffaella. “‘Against camps’ violence: some voices on Italian holding centres”. *Political Studies*, num. 62(4) (2013), pag. 945 - 960.

Ramadan, Adam. “Spatialising the Refugee Camp”. *Transactions of the Institute of British Geographers*, num. 38 (1) (2012), p. 65 - 77.

Redclift, Victoria. “Objects or agents? Camps, contests and the creation of ‘political space’”. *Citizenship Studies*, num. 17 (3-4) (2013), p. 308 - 321.

Rennó, Raquel. *Espaços residuais – Análise dos dejetos como elementos culturais*. Juiz de Fora: UFJF, 2013.

Rigo, Enrica. “Citizenship at Europe’s borders: some reflections on the post-colonial condition of Europe in the context of EU enlargement”. *Citizenship Studies*, num. 9(1) (2005), p. 3 - 22.

Roy, Ananya. “Slumdog cities: Rethinking subaltern urbanism”. *International Journal of Urban and Regional Research*, num. 35(2) (2011), p. 223 - 238.

Rygiel, Kim. “Bordering solidarities: Migrant activism and the politics of movement and camps at Calais”. *Citizenship Studies*, num. 15(1) (2011), p. 1 - 19.

Sanyal, Romola. “Refugees and the City: An Urban Discussion”. *Geography Compass*, num. 6(11) (2012), p. 633 – 644.

Sanyal, Romola. “Urbanizing Refuge: Interrogating Spaces of Displacement”. *International Journal of Urban and Regional Research*, num. 38(2) (2014). p. 558 - 572.

- Sassen, Saskia. *Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006.
- Sassen Saskia. *Expulsions. Brutality and Complexity in the Global Economy*. Cambridge: Harvard University Press, 2014.
- Schumpeter, Joseph Alois. *Essays*. Cambridge: Addison-Wesley Press, 1951.
- Scott, James. *Los dominados y el arte de la resistencia*. Tafalla: Txalaparta, 2003.
- Sigona, Nando. *Figli del ghetto. Gli italiani, i campi nomadi e l'invenzione degli zingari*. Civezzano: Nonluoghi Libere Edizioni, 2002.
- Sigona, Nando. "The governance of Romani people in Italy: discourse, policy and practice". *Journal of Modern Italian Studies*, num. 16(5) (2011), p. 590 - 606.
- Sigona, Nando. "Campzenship: reimagining the camp as a social and political space". *Citizenship Studies*, num. 19(1) (2014), p. 1 - 15.
- Sigona, Nando; Trehan, Nidhi. *Romani politics in contemporary Europe. Poverty, ethnic mobilization and the neoliberal order*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2009.
- Soja, Edward. *Seeking Spatial Justice*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010.
- Templer, Bill. "Neoliberal strategies to defuse a powder keg in Europe: the 'Decade of Roma inclusion' and its rationale". *New Politics*, num. 10(4) (2006). <http://www.wpunj.edu/~newpol/issue40/Templer40.htm>.
- Tosi, Antonio. "Le case dei poveri: ricominciare ad annodare i fili". A: Bonomi A (coord.). *La vita nuda*. Milano: Triennale, 2008.
- Van Baar, Hub. "Europe's Romaphobia: problematization, securitization, nomadization". *Environment and Planning D*, num. 29(2) (2011), p. 203 - 212.
- Van Baar, Hub. "Socio-Economic Mobility and Neo- Liberal Governmentality in Post- Socialist Europe: Activation and the Dehumanisation of the Roma". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, num. 38(8) (2012), p. 1289 - 1304.
- Van Baar, Hub. "Homecoming at Witching Hour: The securitization of European Roma and the Reclaiming of their Citizenship". A: Baker, D.; Hlavajova, M. (coord.) *We Roma: A Critical Reader in Contemporary Art*. Utrecht: BAK/Valiz, 2013.
- Van Baar, Hub. "The Emergence of a Reasonable Anti-Gypsyism in Europe". A: Agarín, T. (coord.) *When Stereotype Meets Prejudice*. Stuttgart: Ibidem Verlag, 2014.
- Walters, William. "Mapping Schengenland: Denaturalizing the Border". *Environment & Planning D*, num. 20(5) (2002), p. 561 - 580.
- Wacquant, Lloïc. *Urban Outcasts: A comparative sociology of advanced marginality*. Cambridge: Polity Press, 2008.
- Wacquant, Lloïc. "A Janus-faced institution of ethnoracial closure: a sociological specification of the ghetto". A: Hutchison, R., Haynes, B. (coord.). *The Ghetto: Contemporary Global Issues and Controversies*. Boulder, CO: Westview, 2011.
- Wiese, Andrew. *Places of their own. African American suburbanization in the twentieth century*. Chicago: University of Chicago Press, 2004.
- Willems, Wim. *In Search of the True Gypsy. From Enlightenment to Final Solution*. London: Frank Cass, 1997.
- Wirth, Luis. *The Ghetto*. Chicago: Phoenix, 1928.